

חיים ביינארט

בוגר הגימנסיון העברי בריגה, חוקר יהדות ספרד

אלה תולדות ראשי האבות למשפחת זרחי. המה מילידי פלך מאהליעו עיר נהר דנעפער עיר לובאוויץ מחוז ארשא. ראש המשפחה ה"ה ר' צבי הירש זרחי נ"ע הנולד בשנת תק"כ למספרם 1760 ומושבו הי' בעיר מולדתו והוא מתלמידי הרב בעל התניא ותו"א [תורה אור] שו"ע ולקו"ת [ליקוטי תורה] הרב מליאזנא. וכן ג"כ בן דודו ה"ה הרה"ח מפורסם ר' יצחק יונה מיאנאוויץ תלמיד מובהק להרב בעל התניא וכן בנו ר' שמרי' הנודע מחסידי חב"ד בימי בעל התניא כמבואר בסיפורי בית רבי.

ואלה תולדות ר' צבי הירש זרחי בנו הבכור ר' ישראל א' זרחי הנולד בשנת תק"ן למספרם 1790 וכן בנו הצעיר ר' אלי' מקושרים לחכמי החסידות תלמידי הרב בעל תורת חיים וביאורי זוהר ולסוף ימיהם בימי הרב בעל צמח צדק נ"ע והם הי' כבני ביתו של הרב. ובן ר' אלי' הנודע שמו איסר הי' ש"צ קבוע בר"ה ויזכ"פ במשך שנים עדי יסתלקותו של מהר"ש נ"ע בשנת תרמ"ג וסדר תלדת ר' ישראל א' זרחי המה בנו הבכור ר' ש' זלמן לייב והשני ר' יוסף והצעירים המה יצחק יונה וצבי הירש המה נולדו במשך מן תק"פ ולמספרם מן 1820 עד ת"ר 1840 ובימים ההם החלה ממלכת רוס' ליסד דרך המלך הנקרא בלשון שאס' מקיעו עד פעטערבורג בשטח 1300 ויארסט. אז החל ר' ישראל איסר זרחי לקבל ע"ע בקבלנות מאת הממשלה מלאכת יסוד הדרך בפלך ויטעבסק עד תחום פלך פסקאו ונעתק ממקום מגורי לובאוויץ למקום מלאכת הדרך בפלך ויטעבסק סמוך לתחום פסקאו ומשך זמן מלאכת הדרך במשך כמה שנים עדי נתישבו שם כתושבי הארץ. וככלות המלאכה אז החילו להתעסק כל אחד מהם כדעתו ובינתו. בנו הבכור ר' ש' זלמן ליב התעסק בקבלנות מאת הממשלה בתיקוני הדרך הנקראים, רעמאנטיין.

בנו ר' יוסף זרחי לקח מאת בעל החצר ובית משפחת יין שרף דודו של המשורר פושקין ובמשך כמה שנים היתה מגורו בחצר והתעסק במסחר הי"ש בחכירת. סדר הנהגת ר' יוסף זרחי ביתו היתה פתוח לרוחה האכיל רעבים והשקה צמאים כמאמר הכתוב הלא פרוס לרעב לחמך וענים מרודים תביא בית ומבשרך אל תתעלם וכן ג"כ בית תפלה לשבתות ויו"ט. וכן ג"כ בית טבילה ומיחם בתוכו למען לא יצטערו בעלי טבילה מקור המים, ונוסף לזה מקושר לחכמי חב"ד לא רדף אחר אסיפת הזמן וקנין כ"א להיטב לבריות, זה הי' דרכו והעיקר להכניס אורחים ובפרט לבני תורה. מרחק מגוריו מבית מולדתו לובאוויץ לערך 250 ויארסט שנודע הי' הנהגתו גם שם לשם ולתהילה. וזאת ידוע כי בית הרב בעל צ"צ נ"ע [צמח צדק נשמתו עדין] הי' נוסעים לפ"ב ואז עודינה לא הי' נסיעת מסילת ברזל כי אם הי' נוסעים בעגלות פאצט ולכן כן הי' דרכם בנסיעתם להתאכסן בבית יוסף לנוח מטורח הדרך וכמעט לרוב על יום השבת. וכן הי' בשנת תרכ"ה על שבת פ' קדושים בנסיעתם מפ"ב, הרב ר"ח ש' זלמן וכן מהר"ש נ"ע באו לביתו עש"ק [ערב שבת קודש] בבוקר ונחו מטורח הדרך עד יום א בוקר. לכבודם באו מעירות הסמוכות אנשים מחסידי חב"ד כערך עשרה פעמים עשר וכולם נהנו משולחננו שתי"ח [של תלמיד חכם] מסובין בו וכאילו נהנו משולחן גבוה.

אלה תולדות ה"ה ה"ה ר' ישראל א' זרחי הנולד בשנת תק"ן למספרם 1790 וכן בנו הצעיר ר' אלי' מקושרים לחכמי החסידות תלמידי הרב בעל תורת חיים וביאורי זוהר ולסוף ימיהם בימי הרב בעל צמח צדק נ"ע והם הי' כבני ביתו של הרב. ובן ר' אלי' הנודע שמו איסר הי' ש"צ קבוע בר"ה ויזכ"פ במשך שנים עדי יסתלקותו של מהר"ש נ"ע בשנת תרמ"ג וסדר תלדת ר' ישראל א' זרחי המה בנו הבכור ר' ש' זלמן לייב והשני ר' יוסף והצעירים המה יצחק יונה וצבי הירש המה נולדו במשך מן תק"פ ולמספרם מן 1820 עד ת"ר 1840 ובימים ההם החלה ממלכת רוס' ליסד דרך המלך הנקרא בלשון שאס' מקיעו עד פעטערבורג בשטח 1300 ויארסט. אז החל ר' ישראל איסר זרחי לקבל ע"ע בקבלנות מאת הממשלה מלאכת יסוד הדרך בפלך ויטעבסק עד תחום פלך פסקאו ונעתק ממקום מגורי לובאוויץ למקום מלאכת הדרך בפלך ויטעבסק סמוך לתחום פסקאו ומשך זמן מלאכת הדרך במשך כמה שנים עדי נתישבו שם כתושבי הארץ. וככלות המלאכה אז החילו להתעסק כל אחד מהם כדעתו ובינתו. בנו הבכור ר' ש' זלמן ליב התעסק בקבלנות מאת הממשלה בתיקוני הדרך הנקראים, רעמאנטיין.

בנו ר' יוסף זרחי לקח מאת בעל החצר ובית משפחת יין שרף דודו של המשורר פושקין ובמשך כמה שנים היתה מגורו בחצר והתעסק במסחר הי"ש בחכירת. סדר הנהגת ר' יוסף זרחי ביתו היתה פתוח לרוחה האכיל רעבים והשקה צמאים כמאמר הכתוב הלא פרוס לרעב לחמך וענים מרודים תביא בית ומבשרך אל תתעלם וכן ג"כ בית תפלה לשבתות ויו"ט. וכן ג"כ בית טבילה ומיחם בתוכו למען לא יצטערו בעלי טבילה מקור המים, ונוסף לזה מקושר לחכמי חב"ד לא רדף אחר אסיפת הזמן וקנין כ"א להיטב לבריות, זה הי' דרכו והעיקר להכניס אורחים ובפרט לבני תורה. מרחק מגוריו מבית מולדתו לובאוויץ לערך 250 ויארסט שנודע הי' הנהגתו גם שם לשם ולתהילה. וזאת ידוע כי בית הרב בעל צ"צ נ"ע [צמח צדק נשמתו עדין] הי' נוסעים לפ"ב ואז עודינה לא הי' נסיעת מסילת ברזל כי אם הי' נוסעים בעגלות פאצט ולכן כן הי' דרכם בנסיעתם להתאכסן בבית יוסף לנוח מטורח הדרך וכמעט לרוב על יום השבת. וכן הי' בשנת תרכ"ה על שבת פ' קדושים בנסיעתם מפ"ב, הרב ר"ח ש' זלמן וכן מהר"ש נ"ע באו לביתו עש"ק [ערב שבת קודש] בבוקר ונחו מטורח הדרך עד יום א בוקר. לכבודם באו מעירות הסמוכות אנשים מחסידי חב"ד כערך עשרה פעמים עשר וכולם נהנו משולחננו שתי"ח [של תלמיד חכם] מסובין בו וכאילו נהנו משולחן גבוה.

אבות

ברשימה שכתב סבי, ר' ישראל מנחם מ' זרחין, לבקשתו של בן-דודו שלמה זרחי ז"ל, יש תיאור מפורט של אבות אבותיי לפי מוצאם בפלך מוהילב שעל הדניאפר בעיירה ליובביץ. הם מן הראשונים שהצטרפו אל הרבי הזקן ר' שניאור זלמן עוד בזמן שישב בעיירה ליובביץ. ברשימתו תיאר סבי הזקן את פרטי הצטרפותו אל תנועת חב"ד. לימים התיישבה המשפחה בפלך דווינסק שעל נהר הדווינה המערבית. אמי, שיינה דבורה (סוניה) לבית זרחין, נולדה בדווינסק. אבי, יוסף אריה (לייב) לבית בינארט, הוא יליד העיירה גלזמנקה (כיום Gostini) שעל הנהר אוויקסטה (Aviekste) הנופל אל הדווינה המערבית. אף אבות אבותיו מוצאם מן העיירה הזאת. כיום גם העיר דווינסק וגם העיירה גלזמנקה הן בגבולות לטביה.

בוגר הגימנסיון העברי

את 'הדיבוק', וההצגה השאירה את רישומה. מורנו ברוך בג ארגן את האולימפיאדה הראשונה מטעם הקרן הקיימת לישראל, הגימנסיון העברי ותנועת מכבי. מווינה הגיעה לביקור בריגה קבוצת הכדור-רגל 'הכח' וניצחה את צירוף הקבוצות הלטביות. המורה למקרא ולספרות עברית היה הרב משה הלוי (לוינ).

יום אחד ישבתי באולם הקריאה בספרייה הלאומית בירושלים ועסקתי במחקרי. כאשר הרמתי את ראשי לפתע נגלתה לנגד עיניי בפתחו של אולם הקריאה דמותו של

מורי, הרב משה הלוי (לוינ). הוא עמד שם והתבונן בתלמידים ובמדפי הספרים. קפצתי ממקומי, רצתי לעברו וקראתי בקול: "הרב לוינ!" אך היה זה מורי. הוא ואשתו ניצלו במלחמה כיוון שהיו בביקור אצל בתם בפרובאנס. נפלנו איש בזרועות רעהו ודמעות כיסו את עינינו. לימים נתמנה הרב לוינ לרב הראשי של יבנאל וכיהן במשרה זו כל חייו. זכיתי לשלוח לו את ספרי 'אנוסים' בדין האינקוויזיציה. בדברי הביקורת שלו על הספר קבל על שאנו מרבים להשתמש בארמאיזמים... אשריי שזכיתי לראותו.

המורה ללטינית היה ד"ר שרגא. למדנו את 'מלחמות גליה' של קיסר, את נאומו של קיקרו ואת אובידיוס (המטאמורפוזות). למדנו רוסית ולמדנו גרמנית. אנגלית למדו במגמה הראלית. בהוראת השלטונות למדנו את השפה הלטבית ואת תולדות לטביה.

היינו כיתה מגובשת היטב. התלמידים רובם ככולם היו חברים בתנועות הנוער הציוניות: בית"ר שנוסדה בריגה בשנת 1923, השומר הצעיר ולימים גם 'גורדוניה'. הנוער הבוגר השתייך ל'החלוץ'. בארגוני הסטודנטים פעלה הסתדרות 'השחר', תנועות הציונים 'החשמונאים' ולימים גם 'גליליה', וכן התנועה הלא ציונית 'טוליה'. פעלו גם קבוצות נוער של בנות שהיו קרובות לציונות. הגימנסיון העברי בריגה היה אבן שואבת לפעילות הציונית. תכנית הלימודים בבית הספר הייתה מלאה ומגובשת, ותנועות הנוער האלה הוסיפו לנו תוכן רב ערך וגעגועים לעלייה לארץ ישראל.

בוגרי הגימנסיון העברי בשנת 1934. חיים ביינארט עומד ראשון מימין. אחיו שלמה בשורה האמצעית שלישי משמאל.

של פליטים יהודים בורחים שביקשו לחזור לעיירות מולדתם - לדווינסק או לעיירות אחרות. הוריי נאלצו לעבור בסירה את נהר הדווינה המערבית ולהגיע לעיירה גלזמנקה שבגבולות מחוז Vidzeme שבלטביה (בגבול העיירה Plavinas) שעל התחברות הנהר Aviekste לדווינה המערבית. רק בשנת 1923 עלה בידיהם לעבור מן העיירה הזאת אל העיר ריגה.

'החדר המתוקן' בריגה

אבי היה פעיל בתנועה הציונית, בתחילה בדווינסק, שם נמנה עם מייסדי תנועת 'צעירי ציון', ולימים היה בין פעיליה בעיר ריגה. בהיותי כבן שש רשמו אותי הוריי לבית הספר היסודי - 'החדר המתוקן' - שלימים נקרא 'תושייה'. עד גיל שתים-עשרה הייתי תלמיד 'החדר המתוקן'. היינו קבוצה קטנה של ילדים, כולם ילדי פליטים. המורים - ליברמן, ניימויטין (אביו של נחמה ארגוב ז"ל), קופיאן (אביו של יוסף בן-ברוך), ברזון, שכטר, סגלוב - היו לנו למחנכים. למדנו חומש עם פירוש רש"י; קריאה, כתיבה ודקדוק עברי, חשבון; וכן התחלנו ללמוד גמרא, מסכת 'ביצה'. את הספרים הדרושים - ספרי קודש משומשים - קנו ההורים בשתי חנויות הספרים בריגה: החנות של רמיגולסקי והחנות של שרשבסקי. בימי הסתיו והחורף הקשים היינו מביאים לבית הספר גזרי עץ לחימום הכיתה. עם זה לא נמנענו מלצאת בהפסקות לחצר בית הספר ולשחק בשלג. הלימודים נמשכו עד השעה שלוש אחר הצהריים.

משגדלנו מעט וידענו קרוא וכתוב נזקקנו לספרי ילדים, וחברת 'מפיצי ההשכלה' בריגה אפשרה לנו לשאול ספרים בספרייתה. ספרייה זו הייתה לנו מעיין שואב לקריאה. קראנו את 'אהבת ציון', 'אשמתי שומרון' ו'עיט צבוע' מאת אברהם מאפו, את ספרה של גרייס אגילאר 'בעמק הארזים', את 'התועה בדרכי החיים' לסמולנסקין, ועוד. למדנו מעט היסטוריה בספרו המקוצר של דובנוב. הספרים האלה נטעו בלבנו אהבה לשפה העברית ולעבר של עמנו. היינו מאומנים בקריאת ספרים בלי ניקוד והתאמצנו מאוד להצטיין בקריאתם.

למדנו רוסית ולטבית. ללימודי גרמנית הגענו רק בשנה האחרונה. בביתנו דיברו עברית. אחותי עשתה את לימודיה בבית הספר לבנות 'בבאי', ששפת החינוך וההוראה בו הייתה עברית בהברה ספרדית. אנו, הבנים, למדנו בהברה אשכנזית ואף דיברנו בינינו בהברה זו. למדנו קריאה בחומש ובהפטרות. מורינו הפדגוגים הרביצו בנו תורה וחינוך אותנו ברוח ציונית. בל"ג לעומר היינו יוצאים לשדה וליער וחוגגים את היום בשמחה רבה.

הגימנסיון העברי

בשנת 1930 רשמו אותי לתיכון של הגימנסיון העברי. את הגימנסיון העברי ייסדה בתחילת שנות העשרים האגודה להרמת התרבות והמדע העבריים בלטביה. בשנה זו זכה הגימנסיון העברי לבניין ברחוב Lazaretes, והייתה לנו עדנה. הדיבור וההוראה בבית הספר היו בהברה הספרדית. היו בו מגמה הומניסטית ומגמה ראליסטית, ואני למדתי במגמה ההומניסטית.

המורים היו חביבים עלינו. המורים בלימודי הקודש והיהדות היו לנו חברים, והרבה תורה ולמדנות למדנו מהם. היו לנו שיעורי ספורט, ובהפסקות שיחקנו כדור-רגל. לפי דרישת השלטונות נשלח אלינו מורה לתרגילים צבאיים. ייזכרו המורים פרניאק למדעי המתמטיקה, ויינברג לאלגברה וגאומטריה, אוקוניב למדעי הטבע, רפופרט ללימודי טבע, פיטר לגאוגרפיה, דמבו לרוסית, ח"ז גורדון לעברית והיסטוריה יהודית. גורדון לימד אותנו משניות בהתנדבות. הוא היה מורם לעברית של אנשי 'הבימה'. בראשית שנות העשרים הציגו אנשי 'הבימה' במוסקבה

שלמדו בבתי ספר ששפת ההוראה בהם הייתה רוסית או גרמנית. אבל גם עם אלה היו פגישות בתנועות הנוער הציוניות. תנועות הנוער האלה היו מקור לכמיהה לעלייה לארץ ישראל ולהגשמה ציונית. ביקוריהם של שליחים מן הארץ הגבירו את 'המתח הציוני' בקרב הנוער.

הנוער היהודי בלטיביה לא נמנה עם אלה שבזמן התמורות באירופה קיבלו סרטיפיקטים רבים לעלייה, והייתה תחרות בהישגים בין תנועות הנוער - השומר הצעיר נצ"ח, החלוץ, גורדוניה ובית"ר. תנועת בית"ר הצליחה לרכוש אנייה, 'תיאודור הרצל', והחלה בהכשרת נוער במקצוע הימאות. עם גמר לימודי בגימנסיון בשנת 1934 התחלתי בהכשרה לעלייה לארץ, ועשיתי את צעדי הראשונים להגשמת מטרה זו.

מתנדב בצבא הלטבי

בשנת 1936 פניתי לאוניברסיטה העברית בירושלים וביקשתי להתקבל ללימודים בה. נעניתו שכיוון שאיחרתי בהרשמה עליי לפנות שוב כעבור שנה.

בינתיים התנדבתי לשרת בצבא הלטבי. שירתי בגדוד השישי הריגאי, גדוד רגלים, בפלוגה של מכוונות ירייה כבדות. בשירות הצבאי ראיתי הכשרה לקראת העלייה לארץ. שנתיים קודם לכן תפסה את השלטון מפלגה ימנית של איכרים, וזו פירקה את התנועות הסוציאליסטיות, ובכלל זה גם את התנועות הציוניות, חוץ מאלה שראתה בהן מפלגות ימין. פורקו תנועות השומר הצעיר, גורדוניה, החלוץ, בורוכוב והבונד. לתנועת 'אגודת ישראל' היו קשרים הדוקים עם המפלגה שייצגה את שלטון האיכרים.

הגדוד הלטבי במחנה קיץ בשנת 1937. חיים בינארט שלישי מימין בשורה הקדמית

קבוצת חיילים בגדוד מכוונות ירייה בצבא הלטבי בשנת 1937. חיים בינארט עומד שני מימין.

מורי הגימנסיון העברי בריגה עם זאב ז'בוטינסקי שהגיע לביקור בשנת 1931. ז'בוטינסקי יושב חמישי מימין. יושב משמאל הרב משה הלוי לוי.

בבית הספר היה חוג של תאטרון והתלמידים השתתפו בו. תלמידים לא יהודיים ניסו לפגוע בנו, ואנו עמדנו בפרץ.

ספרי הלימוד ששימשו אותנו הגיעו מן הארץ, ובגלל מחירם הגבוה היו עוברים ממחזור למחזור. למדנו ב'לשון וספר' של י' פיקמן, מתמטיקה למדנו מספריו של לדיז'נסקי, חשבון מספריו של ברוך. את ספר הדקדוק לעברית חיבר מורנו מ' ברייטבארד (ספר זה היה למורה-דרך לעברית גם בארץ ישראל). הרבינו לשאול ספרים בספריית 'חברת מפייזי השכלה'. לימים נוסדה גם ספרייה עירונית בעברית וביידיש, ואף ספריית בית הספר הייתה לנו יסוד מוסד. הייתי ספרן בספרייה זו.

מבקים מהארץ

לא יישכח ביקורו של זאב ז'בוטינסקי בבית ספרנו בשנת 1931. הוא הצטלם עם חבר המורים ושוחח עמנו בעברית. בימי רצח ארלזורוב הייתה מתיחות רבה בקרב הנוער הציוני והיו ויכוחים סוערים עד כדי התפלגות. גם ביקורו של דוד בן-גוריון השאיר רשמים עמוקים בקרבנו. בשנת 1932 זכינו לביקורו של המשורר הלאומי ח"נ ביאליק. היו אלה השנים הראשונות לאחר ייסוד האוניברסיטה העברית, ובביקורו רב הרושם חשנו כאילו נעו אמות הספים. ביאליק נפגש אתנו באולם הגימנסיון ושוחח אתנו בעברית. תלמידה בוגרת (טלישבסקי) הרצתה על יצירתו, וילדה מן הכיתה הראשונה שרה לפניו "היש כעולל, היש כגוזל, הלוואי וכאור פניו כן יאיר מזל". ביאליק היה נרגש ביותר, נשק לילדה ונתן לה פרח מן הפרחים שהוענקו לו.

להט ציוני

היישוב היהודי בלטיביה מנה כמאה אלף יהודים. ריכוזים של יהודים היו בערים הראשונות: ריגה, דבינסק, ליבאו, ליוצין, רז'צה. עיתונות יהודית (ביידיש וברוסית) שירתה את הציבור היהודי, ואף היה פרסום בעברית לילדים - 'קטינא כל בו'. שבועון יהודי ביידיש, 'דער נייער פרייטיק', היה מתפרסם בכל יום שישי.

בשנות השלושים התבטא הלהט הציוני בקרב הנוער בעבודה. האידיאל היה עבודה בחוות חקלאיות או בהכשרה חקלאית אצל איכרים לטביים. זכורות לי החוות חקלאות ב-Belasmuiza (השומר הצעיר) וב-Baldona (בית"ר). את העבודות ליווה אגרונום לא יהודי. עבודה בחווה חקלאית הייתה ביטוי לשאיפה לעלות לארץ ישראל.

לא כל הנוער היהודי למד בבתי ספר עבריים. היו תלמידים יהודיים

פועל בירושלים
שנת 1938

בדון לארץ ישראל

ב־14 בנובמבר 1937 כבר הייתי בדרכי לירושלים. נסעתי ברכבת דרך ורשה ומשם המשכתי דרומה. חברי למסע היה חייל משוחרר שביקר אצל הוריו בדווינסק. בתחנת הרכבת פגשתי בפעם הראשונה יהודים לבושי קפוטות ארוכות ועל ראשם כובע קטן. יהודים בלבוש כזה לא היו בכל לטביה. חסידי חב"ד בלטביה נהגו ללבוש מקטרונים קצרים, ורק בשבתות לבשו קפוטה ארוכה. השארנו את חפצינו בשמירה ברכבת והלכנו ברגל דרך הרחובות הראשיים ירוזלימסקה ומרשלקובסקה אל השכונה היהודית בנאלוקי. זיכרון העוני בשכונה זו נשאר עמי כל חיי.

רק יום אחד יכולתי להסתובב ברחובות ורשה ולחפש את אחיי היהודים ולהתבונן במה שניתן לראות בחצרות מגורי היהודים ולשוחח בידיש. בערב יצאנו לבוקרשט, ושם פגשתי כמה יהודים. כעבור יומיים המשכנו מבוקרשט בדרכנו לנמל קונסטנצה, ושם עלינו על האנייה 'פרובידנס'. מכתב ברכה חכה לי מבן־דודי שלמה זרחי, עולה מברית־המועצות, שהצליח להשתחרר ועלה ארצה. כעבור ארבעה ימים נראו לנו אורותיה של חיפה.

מלימודי היסטוריה של עם ישראל ללימודי כימיה

עומדות היו רגלינו על סיפון האנייה וצפינו בגעגועים אל עבר אורות הכרמל. בהתרגשות גדולה שרנו שירי מולדת. רק למחרת בבוקר התחלנו לרדת מן האנייה. פקיד המכס הופתע כשעניתני על שאלותיו בעברית. כעבור כמה שעות כבר היינו בדרך לתל־אביב בחיפוש אחר חברים בני עיר מוצאי. כעבור יומיים עליתי לירושלים. התאכסנתי אצל קרובים. את חפצי השארתי בתחנת אגד, ואליה הייתי מגיע כדי להחליף את בגדיי. פגשתי חברים בני עירי שהקדימוני בעלייה. רובם ככולם היו בוגרי הגימנסיון העברי בריגה והעברית קלחה מפינו. רובם ככולם כבר היו מושרשים בלימודים, ואילו אני פניתני להר־הצופים. תחילה קיבלני בן־ציון סגל. היה עליי להתייצב במזכירות ולהוכיח שהאיחור בעלייתי היה בגין האיחור בשחרורי מהשירות בצבא. איגרא, מן המזכירות, החזיק בידו את פנקס השחרור שלי כאישור להרפתקאותי בצבא.

הלימודים התנהלו בעיקר בשעות אחר הצהריים. נרשמתי ללימודי היסטוריה של עם ישראל וספרות עברית ודחיתי את ראשית לימודי בחוג שלישי. מזכיר האוניברסיטה חיים תורן בדק ואישר את ידיעותיי בעברית.

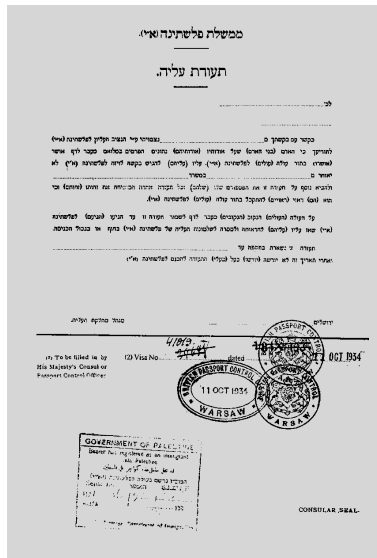
מוריי בתולדות עם ישראל היו יצחק בער וב'צ דינור (דינבורג). לימים כשהתחלתי ללמוד היסטוריה כללית היו מוריי א' צ'ריקובר ור' קבנר. ספרות עברית למדתי אצל שמחה אסף, דוד ילין ויוסף קלוזנר. מקצוע אחר שכולם המליצו ללמדו היה סוציולוגיה של היהודים, ואותו לימד א' רופין.

קרובים וחברים לחצו עליי ואמרו שהיסטוריה של עם ישראל וספרות, ומדעי הרוח בכלל, אין בהם תכלית. השתכנעתי ועברתי ללימודי כימיה. לא חשבתי אז על קריירה אקדמית אלא רק על מקור קיום. רציתי להסתדר בירושלים ולפרנס את עצמי, למצוא עבודה חלוצית.

הגדוד הוצב באחת השכונות שהייתה ידועה כ'שכונה יהודית' בקרבת בית העלמין היהודי הישן. הקהילה היהודית סיפקה לנו מזון כשר, ויכולתי לקיים אורח חיים יהודי. עם זה חשתי היטב את האנטישמיות בחיי הצבא הלטבי ואת נגע שנאת ישראל. אף אחד מן היהודים לא זכה להיות יותר מחייל רגלים פשוט, ולא זכה להתקדם ולעלות בדרגה.

העלייה לארץ ישראל

בזמן שירותי בצבא הלטבי חידשתי את פנייתי אל ראשות האוניברסיטה בירושלים. נדרשו תשלום שכר לימוד לשנתיים וכן התחייבות של אחד מאזרחי הארץ שלא אפול למעמסה על התושבים. תושב תל־אביב, בבקוב, היה ערב לי. את התשלום בסך 23 לירות שטרלינג הצליח אחי שלמה להעביר לארץ במשלוח מאסטוניה, שממנה היה אפשר להעביר כסף לחוץ לארץ. יום אחד קיבלתי הודעה

מן הדואר על מכתב רשום שרק אני אוכל לקבלו בדואר. במעטפה היה הסרטיפיקט לעלות לארץ שנשלח אליי מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים. בסרטיפיקט היה רשום רק התאריך שבו עליי להגיע לתחילת הלימודים - לאחר החגים ולא יאוחר מתשרי־מרחשוון. חששתי שמא יאריכו את שירותי בצבא ולא אוכל להגיע ארצה בזמן. למזלי, באותו הסתיו יצאנו לתמרון של שלושה שבועות. התקדמנו ברגל אל עבר גבול רוסיה ומשם נסוגנו. ב־1 באוקטובר 1937 השתחררתי מן הצבא.

בוגרי הגימנסיון העברי בשנת 1934. חיים בינארט עומד ראשון מימין

הלימודים במדעי הרוח היו בשעות אחר הצהריים והערב. המחשבה הדוחקת הייתה למצוא עבודה בשעות הבוקר. במאמץ ניכר השגתי עבודה כפועל בסלילת כביש ובתיקון מדרכות בירושלים. הצטרפתי אל קבוצת פועלים יהודים שפעלו בעיר העתיקה בירושלים, ומהם למדתי את המלאכה. העבודה הראשונה הייתה תיקון המדרכה ברחוב אוסישקין. אחר כך עבדתי ברחוב שמואל הנביא וברחוב גאולה. השכר היומי היה 15 גרוש ליום עבודה, אבל בימים שירד גשם לא היה אפשר לעבוד. קבלן העבודות היה מאיר ברפי, יהודי חובש תרבוש, והפועלים ערבים ויהודים עולים מאירופה ומארצות המזרח. הוא היה מופיע פתאום במקום העבודה, וכולנו היינו יראים מפניו. על מה שנראה בעיניו רשלנות היה מפטר פועל.

לימים הצלחתי להשיג עבודה בניקוי בורות שופכין ברחביה ובשכונת אחווה. בחורף היה קשה לנקות את בורות השופכין בשכונות אלו, אך למזלנו הנפיקה לנו העירייה מגפי גומי לשם ירידה לבורות. לא כתבתי על כך דבר להורי בריגה. ראיתי בעבודה זו עבודה חלוצית. למגוריי שכרתי חצי חדר בשכונת נחלת צדוק ושילמתי חצי לירה לחודש. לזמן קצר השגתי עבודה בבית החולים 'מושב זקנים' וכן הייתי עומד על משמרת תוצרת הארץ ליד חנות נעליים. בעל העסק היה מביא את הנעליים מסוריה, ולכן לא סבל את התעמולה שלנו והזעיק שוטרים בריטים. השוטרים אסרו אותי ואת חברתי למשמרת, אך בזכות התערבות חברי האגודה להגנה על תוצרת הארץ שוחררנו במהרה.

ועם כל הקשיים לא פסקה ערגתי ללימודים, ואחר הצהריים הייתי הולך לשמוע שיעורים בספרות אצל פרופ' קלוזנר והיסטוריה אצל הפרופסורים בער ודינור. השתתפתי בשיעורים לפי כוחי ויכולתי ללמוד לאחר יום עבודה. לימים נפתח בית החולים של הדסה על הר הצופים, ואז הייתי פועל ניקיון בבית החולים. שכר העבודה היומי, 33 גרוש ליום, נראה לי אוצר בלום. אחר כך הייתי מחלק אוכל והשתמשתי במכשור החדש של בית החולים. אבל המצב הזה לא האריך ימים. לאחר שנת לימודים אחת במדעי הטבע (כימיה וגאולוגיה), שבקושי עמדתי בה בגלל שעות הלימודים הארוכות והקשות, כבר התדפקה בשער מלחמת העולם ותבעה את מכסתה בגיוס התלמידים. כך תם גם חלום הלימודים הזה.

חזרה ללימודים

התגייסתי לצבא הבריטי, אבל בבדיקה הרפואית שעשו לי נמצא פגם ברגלי בגלל שיתוק ילדים בילדותי, ושוחררתי. לפני עמדה האפשרות לשוב ללימודים במדעי הרוח וגם למצוא עבודה. בחרתי ללמוד בשלושה חוגים: היסטוריה של עם ישראל, היסטוריה כללית ומקרא. מוריי היו הפרופסורים יצחק בער וב'צ דינור (לימים גם בנימין מזר). פרופ' ר' קבנר היה מורי לימי הביניים, מקרא למדתי אצל פרופ' מ"ד קאסוטו, שזה מקרוב עלה לארץ מאיטליה, ואצל פרופ' מ' סגל. ביום הכרזת המדינה, 29 בנובמבר 1947, התגייסתי לצבא שלנו ושירתתי בחילה בגדוד הרביעי ולאחר מכן בגדוד החמישי בירושלים. לימים צורפתי ליחידת 'רוחם' ושירתתי בה בכמה תפקידים עד 1950. יחידה זו עסקה בשירותי מודיעין מיוחדים בירושלים, ביחוד בהשגת ידיעות לצורכי מלחמה. ידיעת השפות שלי הייתה לה לתועלת.

האנציקלופדיה המקראית

למזלי, באותם הימים נפתרה בעיית הפרנסה שלי. בזכות פרופ' א"ל סוקניק וכן מוסד ביאליק ומנהלו משה גרדון נוסדה האנציקלופדיה

סטודנט באוניברסיטה העברית.
ברקע שכונת ממילא

המקראית. בהמלצת חברי ללימודים אברהם מלמט פניתי אל מזכירות המערכת. המזכיר המדעי של המערכת היה שמואל ייבין, והוא הסכים לקבלני לעבודה, אבל דרש ממני ידע בכתביה במכונת כתיבה. במקרה יצא אז ייבין לחופשה, והוא הסכים שאתייבב לפניו כעבור שבועיים בשובו מן החופשה.

ידיעותיי בכתבנות היו מועטות, אבל באתי בהצעה לייבין: כיוון שיום עבודתו היה מתחיל בשעה 11:00 לפני הצהריים, אבוא לעבוד בשעה 7:00

בבוקר ואכין את החומר שהוא ישאיר לי ביום הקודם. ההצלחה האירה לי פנים, וכעבור זמן קצר סיכמו א"ל סוקניק, יו"ר המערכת, וייבין, מזכיר המערכת, שאעבור קורס מיוחד בכתבנות. לא הייתה לי בעיית מקרא, שכן עמדה לי גרסה דינקווא, ונתקבלתי לעבודה כמזכיר עוזר. כעבור כמה חודשים קיבל ייבין את משרת המתורגמן הראשי לעברית בפקידות ארץ-ישראל, נחמיה אלוני נתמנה למזכיר המערכת ואני זכיתי למעמד של קביעות במזכירות.

חקר האנוסים

עניין רב היה לי בלימודי יהדות ספרד, ועם תחילת שנת הלימודים התחלתי ללמוד ספרדית ופורטוגלית. מורי היה פרופ' חיים פרי, ותביעותיו מן התלמידים המעטים היו רבות. בעידוד מורי פרופ' יצחק בער פניתי לחקר האנוסים ובייחוד לחקר תעודות האינקוויזיציה כמקור לתולדות היהודים במאה ה'ט"ו. בער פרסם שני כרכי תעודות, ובספרו Die Juden im christlichen Spanien ייחד חלק לתעודות האינקוויזיציה שפיענח בשנות העשרים כשיצא לעבוד בארכיון במדריד ובסימאנקאס (ואליאדוליד). הוא עודד אותי להתמחות בפלאוגרפיה ספרדית. את עבודת הגמר שלי בהיסטוריה עמדתי לכתוב בהדרכתו, אך הוא חלה. לכן כתבתי את עבודת הגמר - תנועת הפ"הפ בגרמניה בתחילת המאה ה'ט"ו - בהדרכת פרופ' ב'צ דינור. כל אותן השנים הייתי פעיל ביחידת איסוף ידיעות על הנעשה בשטחים שמעבר לשער יפו ולעיר העתיקה.

עבודת תרגום

לאחר מלחמת העצמאות ביקשתי לחזור לעבודתי כמזכיר מערכת האנציקלופדיה המקראית. במוסד ביאליק פגשתי את פרופ' דינור. דינור שאלני על עבודתי, אמר לי שבדעתו להמשיך בהוצאה לאור של כרכי 'ישראל בגולה', וביקשני שאסייע לו בתרגום תעודות מספרדית לעברית. פרופ' בער היה מוכן לעבור על התרגום.

נעניתי לבקשתו בשמחה. תרגמתי יותר ממאה תעודות, ופרופ' בער היה קורא עמי את התרגום. סיכמתי עמו שאכתוב אצלו את עבודת הדוקטור שלי על תעודות האינקוויזיציה וקבענו את דרכי העבודה.

נהגתי לבוא לביתו אחת לשבוע, הייתי קורא לפניו תעודה מתורגמת, והיינו משוחחים גם על תוכנה וגם על חשיבותה להבנת תקופת הגירוש.

עבודה בארכיונים בספרד

כבר בראשית עבודת המחקר שלי על האנוסים והאינקוויזיציה התברר למוריי ולי שעליי לנסוע לספרד ולעבוד בארכיון האינקוויזיציה. זמן ניכר הוכשרתי בקריאת תעודות ספרדיות בפלאוגרפיה הספרדית של ימי הביניים. פרופ' בער צייד אותי בהמלצות ובסיוע כספי מהאוניברסיטה, ואף זכיתי לחופשה מהאנציקלופדיה המקראית. במאי 1951 יצאתי למדריד. בער הפנה אותי אל פרופ' פרנציסקו קנטירה בורגוס, המייסד והמנהל של מכון Arias Montana במדריד, ואל פרופ' ח' מיליאס וואליקרוסה בברצלונה.

במדריד היו תעודות האינקוויזיציה מרוכזות בארכיון העיר. פניתי אל פרופ' קנטירה בורגוס, מנהל המכון, ואל מזכיר המכון פרופ' פדריקו פרס קאסטרו, ויחד הלכנו אל הספרייה הלאומית במדריד, שבה נמצא באותם הימים אוסף תעודות האינקוויזיציה. בנוכחות מנהל הארכיון, הנזיר דון בניטו פואנטס איסלה, הוזמנו תעודות שביקשתי לקרוא, ובהן בעיקר Libro Verde de Aragon. לאחר שקראתי תעודות רבות (כתב-היד היה באות פלאוגרפית) הוזמנו יתיקי נידונים ממשפטים נגד אנוסים בטולדו בשנים 1483-1485 והוזמן צלם הארכיון. נקבע סדר העבודה, והוסבר לי שאסור לי לצלם ולהעתיק תעודה שלמה או תיק משפט שלם.

פתחתי בעבודה בתיקי נידוני האינקוויזיציה של העיר סיאודד ריאל (Ciudad Real), המרכז הראשון של בית הדין בטולדו. מצאתי דרך לשיתוף פעולה עם צלם הארכיון, ובמאמץ מיוחד של ארבעה חדשים אף הצלחתי לבדוק את משפטי סיאודד ריאל מן השנים 1483-1485. בדקנו את כל התיקים לפי הקטלוג הקיים ואף הוספנו על אלה את כל המשפטים שהיו בארכיון זה.

היה בדעתי להביא עמי לירושלים בצילום מיקרופילם את כל תיקי האינקוויזיציה של בית הדין בטולדו, והתכוונתי להמשיך לפעול גם לפי חלוקת בתי הדין של האינקוויזיציה על פי מחוזות בתי הדין. כאשר אזל התקציב שהעניקה לי האוניברסיטה לצורך זה פניתי אל המזכיר האקדמי של האוניברסיטה, אי"י פוזנסקי, ותיארתי לפניו את החומר ואת גודל הצרכים. הוא ענה לי שלצורך זה יימצא התקציב הדרוש, ותשובתו עודדה אותי מאוד.

באחד מימי עבודתי הזמינני מנהל הארכיון, דון בניטו פואנטס איסלה, לחדרו ואמר לי: "כיוון שאני יוצא כל יום לסעודת צהריים, בוא כמה דקות לפני ההפסקה כאילו אתה בא להיוועץ בי. הנה כאן הכרטסת של נידוני בית הדין בוולנסיה. שב בהיעדרי והעתק את הכרטסת, ולימים תוכל להזמין את התיקים עצמם." כך בהדרגה עלה בידי להרחיב את המסגרת והצלחתי להביא לירושלים אוסף גדול של יותר מ-40,000 תצלומי תעודות. בתקופה זו הכנתי ארבעה כרכים של תקופות נידוני האינקוויזיציה בסיאודד ריאל (יצאו לאור מטעם האקדמיה). הגשתי את חיבורי בנושא זה לאישור סנט האוניברסיטה וזכיתי לתואר דוקטור בתולדות עם ישראל.

ידעתי שבארכיון בסימאנקאס יש כ-46 מיליון תעודות, ואין אלה תעודות אינקוויזיציה בלבד אלא כל מערכת התעודות של קסטיליה החל בימי המלכים הקתוליים וכלה בסוף המאה הי"ז, ובעיקר תעודות מימי המלכים קרלוס החמישי ופיליפ השני. בנסיעותיי גיליתי את כל התעודות שנגעו לגירוש ספרד ואף זכיתי להוציא לאור את התעודות האלה (בעברית ובאנגלית).

ככמות התעודות שצילמתי יצרתי תקדים מיוחד במינו, ואישור ניתן לי מטעם ראשות הארכיון להביא את התצלומים לירושלים. הבאתי עמי את כל תעודות בית הדין שפעל בסיאודד ריאל ובטולדו, ויכולתי לקבוע את היקף המשפטים. צילמתי גם בארכיון בבורדו, ועוד תעודות מתחום בית הדין צילמתי בסרגוסה, ולימים היו בידי גם תצלומי תעודות מן הספרייה הלאומית בפרז שנגעו לנידוני סרגוסה ומלכות ארגון.

שבתי לירושלים ועמי אוצר בלום של תעודות נידונים, ואלה נמסרו לאוניברסיטה. הכנתי כרטסת מפורטת של הנידונים בבית הדין של טולדו ושל נידוני סיאודד ריאל. כמה שנים של עבודה מרוכזת ומאומצת שקדתי על פיענוח התעודות.

התכנסות שרידי התלמידים והמורים של הגימנסיון העברי בריגה, תל-אביב 1941. יושב במרכז ד"ר סגל, מייסד הגימנסיון. מימינו מאיר ויינברג המורה למתמטיקה ומשמאלו מרים ברנשטיין-כהן. חיים בינארט עומד במרכז.

הוראה באוניברסיטה והנחת האנציקלופדיה המקראית

בשנת 1950 התחלתי ללמד בלימודי יסוד באוניברסיטה. ראשוני התלמידים היו מארצות-הברית. לימדתי גם תלמידים מארצות אמריקה הדרומית בבית הספר לתלמידי חו"ל. בסתיו 1952 התחלתי לתת תרגיל בחוג לתולדות עם ישראל. בשנת 1960 הועלתה לדרגת מרצה. בהוראה בחוג לתולדות עם ישראל נתתי סמינרים בבעיות האנוסים ובניסוח התעודות. נוכחנו לדעת שצו הגירוש הוכן מראש, ופרנאנדו ואיזבל ראו בו את גולת הכותרת לאיחוד המלכויות של קסטיליה-ליאון וארגוניה. מאז ואילך נראה שלטונם המאוחד כבעל מטרה סופית לטיהור המדינה מיהודים וכך גם פועלם. הוצאתי לאור את התעודות המתאימות להוכחת מגמת שלטונם המאוחד בגירוש היהודים ובהבאתם לטבילה של אלה שימאנו לצאת. תולדות היהודים עם פרסום צו הגירוש ב-31 במרס 1492 וגירושם ב-31 ביולי באותה שנה היו לגולת הכותרת של שלטונם המאוחד של פרננדו ואיזבל.

המשכתי בארגון העבודה במזכירות האנציקלופדיה המקראית, וזכיתי להשלים את האות אל"ף. בסתיו 1951 הלך לעולמו העורך הראשי של האנציקלופדיה פרופ' מ"ד קאסטרו, והוטל עליי לטפל בארגון המערכת. עבדנו על הכנת הכרך השני, אותיות ב-ז, והמערכת הצליחה לסיים כרך זה ואף את הכרך השלישי. בינתיים הלך לעולמו פרופ' א"ל סוקניק. העבודה באנציקלופדיה התארגנה בסיוע פרופ' ישראל אפעל, ועלה

קשרי תרבות

בשנת 1964 ארגנתי במדריד את הכינוס הבין-לאומי הראשון להערכת התפוצה היהודית הספרדית. פנינו לראש ממשלת ספרד בבקשה שיחזיר את בית הכנסת המכונה El Transito בטולדו לשמש מרכז יהודי. את בית הכנסת הזה בנה שמואל הלוי, גזברו של פדרו השלישי מלך קסטיליה, כדי שישמש את צרכי לתפילה. בית הכנסת הוחסר ונמסר לאבירי מסדר Calatrava, והם הפכו אותו לכנסייה. ראש הממשלה נענה לפנייה. בבית הכנסת נערכו שיפוצים והוצאו ממנו שתי מצבות קבורה של אבירי קלעתרבה. הרצפה יושרה ורוצפה והוצאו ספסלי התפילה של הכנסייה. מצבות קבורה הובאו והוצבו במקום. לימים אף הותקנה מחדש "עזרת הנשים", הובאה גלוסקמה ומקומה נקבע בחצר. פרנקו מינה מועצה לאומית עליונה לבית הכנסת הזה, ואני נתמנית לחבר בה. המרכז נקרא מאז בשם Comunidad Hebrea de Madrid. בפעולה זו הייתה הכרה דה-פקטו בקהילת מדריד. בשנת 1965 כבר ניתנה לה הכרה דה-יורה.

לימים נחתם הסכם בין האוניברסיטה העברית ובין אוניברסיטת מדריד לחילופי מדענים, ותלמידים מספרד החלו מגיעים ללימודים באוניברסיטה העברית. בשנת 1968 חתמה האוניברסיטה העברית הסכם עם המועצה המדעית העליונה של ספרד, והעניקה למכון אריאס מונטאנה לחקר היהדות ספרים רבים במדעי היהדות.

הקהילה היהודית במדריד

בשנת 1951, כשבאתי בפעם הראשונה למדריד לעבודה בארכיון, הייתה בה קהילה קטנה של יהודים ובהם ניצולי השואה. שרידי הקהילה היהודית התפזרו בימי מלחמת האזרחים. בימי מלחמת העולם הגיעו למדריד יהודים מעטים, ומקצתם מצאו מקלט בברצלונה ובמירנדה. בית כנסת קטן נשכר ברחוב סיסנרוס.

באותם הימים היו קשיים רבים בהתכנסות לצורכי תפילה, במיוחד בחגים ובמועדים. בקהילה הקטנה פעל פליט יהודי מהונגריה ושימש חזן. בשר כשר הובא באווירון מגיברלטר. הקהילה התארגנה, ויהודים מצפון אפריקה החלו באים להתיישב במקום. היום הקהילה פורחת ומונה כ-12,000 יהודים. נוסף על בית הכנסת ברחוב בלמיס יש גם כמה בתי תפילה, שבהם פעילים צעירי חב"ד.

אחרית דבר

בשנת 1997 ביקרתי בעיר ריגה עם משפחתי. הייתה זו עלייה לרגל לקבר אבות ולשדות ההריגה בסלאספילס (Salaspils), רומבולי (Rumbuli) ויער ביקרניאקי (Bikernieki) ולבית הקברות של Smerli. בית הקברות הישן ששכן בואך לרחוב היהודי Zidu חרב. היינו בבית הכנסת ברחוב פיטאו ששרד לפלטה, ואשר הפולשים הגרמנים וצבאות הרוסים והלטבים נמנעו מלהרסו, שכן אם היה בית הכנסת נהרס, הייתה נפגעת השכונה העתיקה של העיר ריגה. בבית כנסת שרדו ספסלי התפילה (וחודשו מעט בינתיים) וארון הקודש. מקווה הטהרה חודש. נהרס לחלוטין בית הכנסת הגדול שברחוב גוגול, שבו שרתי במקהלה בהיותי נער עול ימים, וכן בית הכנסת שברחוב העמודים שהיה בשכונת לבית מגורינו. כן שרד לפלטה בית החולים היהודי. שרד לפלטה גם בית הקברות שבפרוור Smerli ובו מצאתי את קברות קרובי שהלכו לעולמם.

בכניסה לבית קברות זה מצאתי את המצבה הגדולה שהוצבה לזכרו של Zanis Lipke, שבית מלאכתו נמצא מעבר לנהר הדווינה ושם מצאו מקלט יהודים שניצלו מגיא ההרגה. בלב שבור יצאתי מביקורי ברחובות ילדותי.

פסל הרמב"ם שהקומה עיריית קורדובה ביזמת חיים בינארט

בחלקו לסיים את הכרך הרביעי. פרופ' חיים תדמור הצליח בפעולה מיוחדת במינה לארגן את הכנת שאר כרכי האנציקלופדיה ולסיימם, וכך הגיע לסימומ מפעל גדול במחקר המקרא.

בשנת 1969 הטילה עליי הוועדה המתמדת של האוניברסיטה העברית לארגן לימודים בבאר-שבע. נבחרתי לשמש דיקן ראשון. באותה שנה נפתחו לימודי יסוד, היסטוריה של עם ישראל, ספרות עברית, מקרא, אנגלית, מכינות בלטינית וצרפתית, וכן לימודים במדעי החברה (לכללה).

בשנים 1970-1973 שימשתי ראש המכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים. באותה תקופה הצלחנו למסד את הסדרה 'היספניה יודאיקה' (10 כרכים) בתולדות עם ישראל.

שבתון בספרד

המשכתי בפיתוח הקשרים עם המועצה המדעית של ספרד, ובשנת 1962 נתמנית לניציג המועצה המדעית של ספרד בארץ.

בשנת 1963 יצאתי לשנת שבתון לספרד להמשיך בעבודתי בארכיונים. ראיתי שהמשימה המוטלת עליי תהיה גמר העבודה בארכיון האינקוויזיציה במדריד וראשיתה של פעולה שיטתית בארכיון בסימאנקאס. שעות על שעות הייתי עומד בארכיון, בודק חבילות תעודות שהיו מובאות אליי ומגלה ביניהן של תעודה את הציון judio או שם שמרמז שמדובר ביהודי. בארכיון זה נמצאו אלפי תעודות בחבילות. לעתים הייתי מגלה בגוף תעודה שם של יהודי או אנוס או תוכן שיכול ללמד על קשרים עם יהודים. בדרך זו אספתי מאות תעודות, צילמתי אותן והבאתי אותן לירושלים, וגם הכנתי שורה של פרסומים (מקצתם בסדרת 'היספניה יודאיקה'). תעודות אלו רובן ככולן יצאו לאור וגם היו היסוד לספריי על הגירוש. עוד הכנתי 843 תעודות על גורל יהודי קסטיליה, על חחרמת 29 בתי כנסת, ועל יהודים ואנוסים שפיתחו שטחי חקלאות, כרכום (safran), כוורות דבורים, שטחי מטע ועוד.